
UDK 811.163.42'342.8
811.163.42'282.2(497.583 Komiža)
Izvorni znanstveni rad

Joško Božanić i Anita Runjić-Stoilova
Filozofski fakultet, Split
Hrvatska

EUFONIJA KOMIŠKOGA GOVORA U SUGLASNIČKIM SKUPINAMA S INICIJALNIM OKLUZIVOM /d/ ILI /t/

SAŽETAK

U radu se istražuje ponašanje okluziva /d/ i /t/ ispred drugih suglasnika u komiškogovoru, njihove položajne zamjene ili asimilacije. Položajne zamjene glasnika zakonite su zamjene jednog ili dvaju fonemskih glasnika, uključujući i nulti, nekim drugim glasnikom – alofonom (Skarić, 1991). U komiškogovoru dental /d/ na granici morfema, ali i na granici riječi u fonetskim blokovima, često prelazi u lateral /l/, npr. suglasnička skupina /db/ prelazi u /lb/ u riječima /polbradak/, /polbodat/; skupina /dd/ prelazi u skupinu /ld/ u riječi /poldit/; skupina /dk/ u /lk/ u riječi /olkal/ i dr. Slično se događa i s okluzivom /t/, npr. suglasnička skupina /td/ prelazi u skupinu /ld/ u riječi /pul doma/; skupina /tk/ u /lk/ u riječi /plilko/ i dr. Ta je pojava posljedica izbjegavanja okluzije, jer komiški govor ne trpi nizove suglasnika. Time se postiže eufonija, što je bitna karakteristika komiškogovora. Istražuju se položajne zamjene okluziva /d/ i /t/ na korpusu komiških facendi, usmenih istinitih priča zabilježenih na temelju zvučnog zapisa usmenih kazivanja u Komiži na otoku Visu u razdoblju od 1968. do 1992. godine.

Ključne riječi: komiški govor, cakavski govor, eufonija, hrvatski jezik

1. UVOD

Govoriti neki jezik, strani ili materinski, standardni ili organski idiom, pa tako i komiški kojim se ovaj rad bavi, znači prethodno usvojiti čitav niz izgovornih navika na kojima se temelji njegov glasnički sustav. Postoje mnoge nijanse u izgovoru svakoga glasnika, što ovisi o okolini u kojoj se nađe, ali također o pojedincu. Isti se glasnici mogu percipirati kao različiti fonemi, a različiti kao isti ovisno o djelovanju okruženja. Isti se fonem govorno ostvaruje različitim glasničkim inačicama (alofonima) uz različite okolne glasnike (Škarić, 2006:218). Može se ostvariti tipičnom realizacijom fonema, tipičnom realizacijom nekog drugog fonema, alofonskom realizacijom fonema te kao nulti glasnik. Nadalje, dva se fonema mogu ostvariti kao tipična realizacija trećeg, nulti fonem može se ostvariti kao nefonemski glasnik, a jedan glasnik može predstavljati dva fonema. Fonemi se, dakle, govorno ostvaruju tako što se u nizovima međusobno prilagođavaju zbog štednje suvišnog izgovornog napora. To je asimilacija, promjena koja se događa za barem jedno opažajno obilježje. Živa asimilacijska pravila (Škarić, 1991) ili fonološki uvjetovane alternacije (Barić, 1997) izgovorna su pravila koja znaju i govornik i slušač. Kod asimilacije ili jednačenja suglasnika po zvučnosti, pravilo je u hrvatskom standardu da se suglasnici različitih zvučnosti u skupini izgovaraju istom zvučnošću, i to onom koju ima posljednji (najjači) suglasnik u toj skupini (regresivna asimilacija). Npr. govorna riječ /s bratom/ izgovara se [zbratom], a /bez potrebe/ – [bespotrebe]. Suglasnici različiti po mjestu tvorbe jednače se tako da se prvi suglasnik skupa zamjenjuje suglasnikom koji je po mjestu tvorbe jednak drugom suglasniku skupa. Nekoliko je takvih asimilacija: 1. palatalizacija /s/ i /z/ ispred /č/ i /dž/, pa se ti glasnici izgovaraju [š] ili [ž]. Izgovara se npr. [ščime] za fonemski lik /s čime/ i [beščega] za fonemski lik /bez čega/. Tako bi se izgovarali i /s/ i /z/ ispred /š/ i /ž/ kad ne bi izjednačivši se s njima, ispadali, npr. [iškole] > [išškole] > /iz škole/; 2. suglasnici /s/, /z/, i /z/ ispred /ć/ i /đ/ izgovaraju se [š] ili [ž], npr. [našće] za /nas će/; 3. suglasnik /n/ ispred /k/ i /g/ izgovara se [ŋ], npr. fonemski lik /on ga/ izgovara se [oŋga], a ispred /b/ i /p/ – [m], npr. /on bi/ – [ombi]; 4. dvousnjeni /m/ ispred zbnousnenog /v/ izgovara se kao zbnousnjeni nosni [m], npr. fonemski lik /znam vas/ izgovara se [znanvas]. Nadalje, ako se dva ista suglasnika nađu jedan do drugog, izgovara se samo jedan. Iz suglasničkog skupa ispadaju suglasnici isti ili slični po artikulacijsko-akustičkim svojstvima. Npr. fonemski lik /iz Zagreba/ izgovara se [izagreba]. Kod ispadanja suglasnika može se govoriti o suglasnicima /t/, /d/, koji se ne izgovaraju ispred afrikata. Pravilno je izgovoriti npr. [znaću] za /znat ću/. Suglasnici /t/ i /d/ ne izgovaraju se, ostajući ishodišni fonemi, u skupinama /st/, /št/, /žd/, /zd/, a ispred drugog suglasnika (osim v). Npr. /mast bi/ izgovara se [mazbi]. Ako su /s/ i /z/ prislonjenice, /t/ i /d/ ne ispadaju, npr. [zdna] za fonemski lik /s dna/, a isto tako ne ispada ni ispred /v/ iz naslonjenice, npr. [milostvam] za /milost vam/. Rad se bavi istraživanjem asimilacijskih pravila u komiškome govoru, točnije položajnim zamjenama

okluziva /d/ i /t/ ispred drugih suglasnika na granici morfema i riječi, točnije na granici toničke i atoničke riječi, a unutar govorne. Pod pojmom govorne riječi podrazumijeva se niz slogova okupljenih oko jednog naglašenog sloga (Škarić, 1991:317). Komiški kao arhaičan čakavski govor, koji se govori na području Komiže i u dijaspori, osobito u San Pedru u Kaliforniji, izrazito je eufoničan. To se može reći i za druge čakavske govore, poput bračkog i hvarskog. Razloge eufonije moguće je objasniti strukturom sloga i pomicanjem slogovne granice. Naime, u istome slogu napetost suglasnika slabi udaljenošću tog suglasnika od samoglasnika. Napetost će biti veća u smjeru: samoglasnik → polusamoglasnik → sonant → nazal + v → ostali zvučni i bezvučni suglasnici (Šimunović, 2006:19). Ako u jednom slogu skup dvaju suglasnika stoji uz samoglasnik i oni imaju isti stupanj napetosti, otpast će onaj suglasnik koji je udaljeniji od slogovnog samoglasnika, ili će taj udaljeniji suglasnik biti zamijenjen suglasnikom manje napetosti, npr. *rados(t)*, *(p)čela*, *polpis* (za potpis), *maska* (za mačka), *hrvoski* (za hrvatski), *ovćina* (za općina), itd. U ovom se radu upravo želi pokazati kako načelo eufoničnosti izgovora suglasničkih skupina u komiškom govoru zahtijeva specifične promjene na granicama morfema, ali i na granicama riječi. Zamjena okluziva lateralnim glasilnikom vrlo je česta, a motivirana je fonetskim zahtjevom eliminacije okluzije, što povećava eufoničnost zvučne slike ovoga govora. Ta se potreba za eliminacijom okluzije pojavljuje u nekim slučajevima čak izvan suglasničkih skupina, npr. u samostalnoj poziciji okluziva na kraju riječi kad se on beziznimno mijenja u lateral [l]: *sad* > *šal*, *kad* > *kal*. Ta fonetska osobina, uz vokalno /r/ koje se pojavljuje sa /a/ ili /i/ (/parst/, /drivo/, /crikva/), daje ovom govoru dojam mekoće i eufonijskog sklada, bez oštrih okluzivnih skupina. Isto se događa u drugim čakavskim govorima, bračkom i hvarskom. Vokalno /r/ i u bračkom govoru dolazi uz popratni samoglasnik /a/ (/karv/, /varba/), kao i u svim mjestima otoka Hvara s popratnim /a/ odnosno /o/ (/bardo/, /karst/, /parst/). U hvarskom govoru konsonanti /d/ i /t/ postaju pred drugim konsonantom /l/: *olgovorit*, *pul crikve*, *pul poja*, *polpis*, *olgojit*... Ispred /r/ i /l/ to se ne događa: *odreć se*, *odreka*, *pod rot*, *odlomit*. U mjestima Grablju i Zastrazišću dolazi u gornjim slučajevima /j/ umjesto /l/ bez iznimke: *pojpis*, *pojкова*, *dobijka*, *ojgojit*, *ojgovorit*, *saj ću doć*, *slajkosti*, *puj doma*. Riječ lutka na cijelom otoku izgovara se *lujka*. Suglasnici /d/ i /t/ redovito se gube ispred afrikate /c/: *oca*, ali može ostati uz promjenu *sulca*, *gulca*. Što se tiče otpadanja suglasnika /d/ i /t/, u hvarskom se govoru reducira jedan suglasnik u skupinama na početku, sredini i na kraju riječi, također zbog eufonije. Okluziv /d/ ispada primjerice u riječima *gardan*, *poplat*, *garna*. U bračkom govoru suglasnička skupina /db/ prelazi u /lb/ (*pol Bogon*) i u /jɓ/ (*svajba*); /dc/ i /tc/ > lc: *pol crikvu*, *očevilca* (G jd. od očevidad), *konovolca* (G jd. od konovodac), *kolca* (G jd. od kotac); /dč/ i /tč/ > lč: *olčuvat*, *olčepit*, *pol Črjene stine*, *pul čel*; skupine /dč/ i /tč/ prelaze u /lč/ (*sal ću*, *svil će*) i /jč/: *saj ću*. Nadalje, suglasničke skupine /dd/ i /td/ prelaze u /ld/ (*pul doma*), u /jd/ (*puj doma*) i /d/ (*ka(d) dojdeš*); /dg/ prelazi u /lg/ (*olgovor*, *olgoji*) i /jg/ u *ojgojit*. Skupina /dk/ prelazi u /tk/; /dl/ se ostvaruje na nekoliko načina: a) ostaje: *dlon*, b) gubi se /d/: *lito*, c) prelazi u /zl/: *zlaka*,

vukozlak, skupine /dm/ i /tm/ ostvaruju se kao /lm/: *olma, pol more, holmo ča, ščelmo, plelmo*; /dn/ ostvaruje se na dva načina: a) ostaje: *dno*, b) prelazi u /ln/: *jelna, lno*. Suglasnička skupina /dn/ prelazi u /ln/: *balnenica, bolnok*; /dp/ > /tp/; /ds/ i /ts/ > /ls/: *kal su, ol sira, pul Supetra*; /dsj/ > /sj/: *presjelnik, vojni osjek*; /dsk/ i /tsk/ prelaze u: a) > /sk/: *gosposki, juski, spliski, hrvoski*, b) > /jsk/: *starogrojski*, c) > /lsk/: *brolski, sulski*; /dš/ i /tš/ > /lš/: *polšišot, polšit, pul Šolte*; /dz/ > /z/: *ozgor, ozdol*. I okluziv /t/ u bračkom govoru doživljava neke promjene, npr. prelazi u /ht/ i /pt/, skupina /tc/ > /dc/, /tč/ > /dč/, /tć/ > /dć/. Suglasnička skupina /tk/ prelazi u a) /lk/: *Melković, polkova, počelka* (G jd. od početak), b) /k/: *plilko, ko, nikor*, c) /jk/: *lujka, pajka*. Skupina /tm/ prelazi u /dm/; /tp/ u a) /lp/: *polpis, pul Prožnic*, b) /jp/: *pajpis* (rijetko); /ts/ > /ds/; /tsk/ > /dsk/; /tš/ > /dš/ i /tt/ > /t/: *pu(t) trešta*.

2. ISTRAŽIVANJE

2.1. Problem

Proučavajući asimilacije unutar govorne riječi u standardu, nametnula se zamisao o istraživanju njihova ostvarivanja u dijalektu. Ovaj rad ne istražuje sva asimilacijska pravila u komiškom govoru, jer se ona sva i ne provode. Bavi se samo asimilacijama okluziva /d/ i /t/ ispred drugih suglasnika na granici morfema te toničke i atoničke riječi, i to na korpusu komiških facendi. Na /d/ i /t/ teoretski bi se mogle odnositi asimilacije po zvučnosti, ispadanje jednog od dva ista suglasnika, ispadanje /d/ i /t/ ispred afrikata i iz skupina /st/, /št/, /žd/ i /zd/ ispred drugog suglasnika (osim v). Nije jednostavno primijeniti asimilacijska pravila koja se provode u standardu na neki organski idiom. To prvenstveno ovisi o suglasničkom fondu nekog dijalekta, a komišku čakavštinu karakterizira reducirani konsonantski sustav. Umjesto 25 konsonantskih fonema, koliko ih je u standardu, komiški govor ima samo 19 konsonanata. Nedostaju fonemi /ʒ/, /ʒ/, /l/, /č/, a /z/ i /z/ te /š/ i /s/ svedeni su na dva fonema /s/ i /z/ (Božanić, 1981:66).

2.2. Cilj i pretpostavke

Budući da je u standardu utvrđena razlika u provedbi asimilacija unutar govorne riječi u čitanju i spontanom govoru u korist spontanog govora, moglo se pretpostaviti da će se u bilo kojem dijalektu, pa tako i u komiškom, jer radi se o spontanijem govoru, češće provoditi asimilacije. A kako je ovo istraživanje asimilacija (zbog suženog konsonantskog sustava u komiškom govoru) suženo na asimilacije /d/ i /t/ ispred drugih suglasnika na granici morfema i na granici toničke i atoničke riječi, mogu se očekivati: asimilacija po zvučnosti, ispadanje jednog od dva ista suglasnika, ispadanje /d/ i /t/ ispred afrikata i iz skupina /št/, /žd/ ispred drugog suglasnika. Cilj je istraživanja utvrditi kako se /d/ i /t/ mijenjaju ispred drugih suglasnika: 1. obezvučuju li se ili ozvučuju; 2. ispadaju li kad se nadu jedan do drugog; 3. ispadaju li ispred afrikata i iz skupina /št/, /žd/ ispred drugog suglasnika i 4. mijenjaju li se u neki drugi glasnik, osim u zvučni ili bezvučni parnjak?

2.3. Metodologija

Obrada asimilacija u komiškome govoru temelji se na korpusu komiških facendi, usmenih istinitih šaljivih priča. Analizirano je 20 facendi iz knjige *Komiške facende* (Božanić, 1992), sljedećih kazivača: Jože Božanića Pêpeta, Dīnka Božanića Pêpeta iz Môle Bōnde i Bêpa Fiamēnga Pūfe. Naslovi facendi su: Lupéž, U provištū is fōnton ol špōdih, Rībonje po nīsecini, Strašjivi burba Sīme, Targōvaški pūtnik ol ōlova, Ušēnci iz Salmāndrije, Dūndo i likōr ol košćic, Tvōrdi intōp, Priko škōja ža kacjōlun i trīnogami, Jubōv ža šūmicu, Duše blāga, Burba Frōne ol Cetīri Grāda i komīško mlādūst, Vecēra ol kākalih, Škomēša, Obīd u poštēju, Svītlūst vīcnjo svītfila njima, Deškūrš na kontamāciju, Obīd na Vēli barjōk, Pri nevērūn u guštīrnū i Jemātva u otūbru. Priče starih kazivača snimao je Joško Božanić, izvorni govornik komiškog, na magnetofonske vrpce i kasete u Komiži na otoku Visu od 1968. do 1992. godine. Najstarije zapise je transkribirao. Iz navedenih facendi izdvojeno je oko tristo govornih riječi. Sve se navode u radu. Od toga se u četrdesetak riječi na granici morfema događa neka promjena s okluzivima /d/ i /t/, a u ostalim primjerima promjena tih okluziva događa se na granici riječi. Mnogo je sličnih primjera, a oni koji se ponavljaju, nisu uzeti u obzir pri zbrajanju. Za desetak riječi u kojima je promjena bila dvojbena dana su opširnija objašnjenja.

3. REZULTATI I RASPRAVA

3.1. Promjene na granici morfema

3.1.1. Promjena okluziva /d/ na granici morfema

Pronađeni primjeri, općenito, grupirani su s obzirom na promjenu /d/ ispred drugih suglasnika, bilo da se radi o promjeni /d/ u neki drugi glasnik ili o ispuštanju /d/ ispred drugih suglasnika, odnosno promjeni u nulti glasnik. Rezultati pokazuju da se okluziv /d/ mijenja u lateral /l/ na granici morfema u većini primjera. I to na sljedeći način:

1. *dc>lc*: šulca (on beštimo na šulca); 2. *dć>lć*: holćali (holćali iz Komiže – hod ća (imperativ) > holćat (infinitiv) > holćali (3. lice množine perfekta)); 3. *dg>lg*: olgovoro (olgovoro mu Onte; ništa ne olgovoro), olgovorol (olgovorol na tu ca ga mi pitomo); 4. *dk>lk*: polkića (polkić = odmorište na stepenicama od podkić); 5. *dm>lm*: olma (olma mu je izbrojila; i olma še; olma še ona fermala; on je olma vidil; nišon ih ćutil olma; olma napravit; olma šu požnali; olma šon jo kulpil; vajo olma; olma šon kulpil; olma; i olma), olmori (bokun olmori; olmori ol lavura), olmorit (malo olmorit), olmorili (olmorili 2x), olmotol (pomalo olmotol); 6. *dn>ln*: glolni (glolni), glolnemu (da glolnemu coviku dujde na pamet), jilna (šva jilna 2x), jalna (jalna Anka 3x; jalna si propala 3x), jelnašte (okolo barž jelnašte urih), jelnadešte (jelnadešte kilih), Ina (iz Ina – G jd. od Ino – dno), olnit (vitar će je olnit; olnit mriže), olnil (da je vitar olnil; vitar olnil), olneše (neka olneše duše blaga), polnit (žimu polnit boje nego jo); 7. *dñj>lnj*: bolnji (A Bolnji don!; na dobro von Bolnji don; Bolnji don), žolnju

(*žolnju kapju*); 8. **dv>lv**: **olvaré** (*tukalo je olvaré tunjicu, olvaré na žubace 2x* – od+vrgnuti: od+varé > olvaré = odmotati tunju i zahititi u more udicu s olovom na niti pri ribolovu, odvrgnuti = odmotati nit koja je navrgnuta, namotana), **olvedu** (*da ga olvedu vonka*), **prilvecer** (*predvečer*); 9. **dt>lt**: **vilte** (*vilte naši* – vidte), **holte** (*holte leć* – hodte).

U zagradama je dan kontekst u kojem se primjer pojavljuje, objašnjenje značenja gdje je to nužno i broj pojavljivanja primjera (to se odnosi na sve primjere u radu). U ovoj kategoriji promjena nisu pronađeni primjeri za preinake dd>d, db>lb, dd>ld, dp>lp, dš>lš, dš>š. Nadalje, nisu pronađeni ni primjeri u kojima se /d/ ispušta, kao ni oni u kojima se prebacuje u /l/ ispred skupine /-ški/. To, naravno, ne znači da tih promjena uopće nema na granicama morfema u komiškom govoru, samo su mnogo rjeđe, pa u ovom korpusu nisu pronađene (postoji npr. *juški, juško* za adv. ljudski, adj. ljudsko). Na riječima u ovom korpusu uočeno je da promjena d>l unutar korijena u načelu nema, pa se izgovara npr. *dvo* za broj dva, i *jedva, dvinut*. No, u kosim padežima broja *jedon* i unutar korijena dolazi do promjene d>l: *jelna* (*jelna na brigu; kako jelna baraka*), *jelne* (*da jelne poštole jimo, jelne noći*), *jelnu* (*šal na jelnu, šal na drugu nogu*), *jelnega* (*da nojde jelnega; jelnega targovaškega putnika*), *jelnemu* (*u jelnemu žmulu*), *jelnin* (*jelnin škošon se izmakal*), *jelnun* (*jelnun rukun*), *jelnuj* (*govori jelnuj*).

3.1.2. Promjena okluziva /t/ na granici morfema

Pronađeno je samo nekoliko primjera promjene okluziva /t/ na granici morfema u pregledanim komiškim facendama. U komiškom govoru taj se glasnik ispred drugih suglasnika mijenja na sljedeće načine:

1. **tk>lk**: **rilke** (*rilke su kuće 2x*), **olkal** (*kuš ure olkal šu*); 2. **tp>lp**: **olpade** (*neka olpade*), **olpala** (*olpala noga*); 3. **t>ć**, **stapanje t + j > ć** **Vodokoršč** (*vodokarst+je*) 11x, N **Vodokaršće** – G **Vodokoršč/Vodokarščih** (*Vodokarstje > Vodokaršće*); 4. **tn>n**: **karšnica** (*pok mu je ti don bila karšnica*).

3.2. Promjene na granici riječi

Ovdje se radi o promjenama glasnika /d/ i /t/ ispred drugih suglasnika unutar govorne riječi, a na granici toničke i atoničke riječi. U ovim dvjema kategorijama promjena unutar govorne riječi primjeri su bili brojniji nego na granici morfema. Budući da se uglavnom radi o spojevima prijedloga (atoničke riječi) i imenica (toničke riječi), tako je napravljena i analiza – za pojedini prijedlog ili prilog. Prijedlozi i prilozi često imaju naglasak, pa su izdvojeni i neki primjeri na granicama toničkih riječi.

3.2.1. Promjena okluziva /d/ na granici riječi

Prijedlog od

1. **db>lb**: *ol bolesnik; ol baruže; ol bucola; ol banjenice*; 2. **dc>lc**: *ol cetiri; ol cega*; 3. **dd>ld**: *ol Dragodida 2x; ol doma; ol Dropčića; ol doli*;

4. **dg>lg**: *pari ol gori*; 5. **dh>lh**: *ol hotela*; *ol hoštijih*; 6. **dj>lj**: *ol judih*; *ol Jokjucin*; *ol jandarmerije*; 7. **dk>lk**: *ol Komune*; *ol košćic*; *ol kampeštra*; *u trupu ol kraja*; *ol kaukalih*; *ol kola* 2x; *ol kobile*; *ol košuje* 3x; 8. **dl>ll**: *ol lavura*; 9. **dm>lm**: *ol Manjareme* 2x; *ol motonjo*; *ol motik*; *ol mriž*; 10. **dn>ln**: *ol nedije*; *bil bi ol nutra*; *ol nešponjo*; *ol nedije do nedije*; *ol nutra*; 11. **dnj>lnj**: *ol njega oštalo*; *ol njega ohlodila*; 12. **dp>lp**: *zboga dima ol paršurot* 2x; *ol perja*; *bude ol potribe*; *ol pojode*; *ol pokajonjo*; *ol punture*; *ol pana*; 13. **dr>lr**: *ol ribe*; *ol rogoca*; *ol Rudin*; *ol ružorija* 3x; *ol romonje* 4x; 14. **dš>lš**: *ol špodih* 8x; *ol štroha* 2x; *ol suda*; *ol Šveto tri kroja*; *punta ol Šikire*; *ol šardel*; *veće ol štu*; *ža prikur ol švita*; *ol škomeše* 2x; *ol šstorega*; 15. **dt>lt**: *ol te bile hudobe*; *ol Tirola*; *ol tad prošlo*; *ol tih*; *ol tega* 6x; *ol tobaka*; 16. **dv>lv**: *ol vonka*; *ol vrot*; *ol Vodokoršč* 9x; *ol vrot*.

Okluziv /d/ u prijedlogu /od/ mijenja se gotovo ispred svih suglasnika: /b/, /c/, /d/, /g/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /nj/, /p/, /r/, /s/, /t/, /v/ i to u lateral /l/. Iako ta promjena nije predmet ovog istraživanja, uočeno je da se na granici riječi okluziv /d/ mijenja u lateral /l/ i ispred nekih samoglasnika: ispred /a/ i /o/ (npr. *ol auta*, *ol ošan kilih*, *ol ona tri brata*, *ol olova* 5x...). Moglo bi se zaključiti da se prijedlog /od/ u komiškom govoru uvijek izgovara /ol/, bez obzira na fonološku okolinu.

Prilog sad

1. **db>lb**: *šal bandiru dvine*; 2. **dc>lc**: *a šal ca ćemo* 2x; *šal cekon*; 3. **dč>lč**: *šal ćutil*, *šal ćemo* 2x; *šal ću von provjat*; *šal ćemo vidit*; *šal će*; 4. **dd>ld**: *šal dobro je*; *šal da je*; *e šal di šmo* 2x; 5. **dh>lh**: *e šal homo ća*; 6. **dj>lj**: *šal je cul*; *šal je* 3x; *šal jo nimon kal njima nonke ucinit mot*; *e ma šal je*; *u koje šmo šal jezero*; 7. **dk>lk**: *šal kul će poj pul doma*; *šal kako ćemo* 4x; *i šal kal ga vej*; *šal kako*; 8. **dn>ln**: *šal na jelnu*; *šal na drugu nogu*; *šal ni co puć tu a tu*; 9. **dp>lp**: *šal pošli*; *šal pujte*; 10. **dš>lš**: *šal še je on probudil*; *šal Šime*; *šal šte*; *šal še* 3x; *šal šmo* 2x; *i šal štojin*; *šal še ceko*; *ma šal še*; *šal štojte*; 11. **dt>lt**: *šal toti*; *šal ti*; 12. **dv>lv**: *šal varti po glovi*; *kuda njin šal vidin šuknje*; 13. **dž>lž**: *pen šu šal žnali*; *šal žnoš*.

Promjena okluziva /d/ u lateral /l/ i u prilogu /sad/ vrlo je učestala. Događa se ispred mnogih suglasnika: /b/, /c/, /ć/, /d/, /h/, /j/, /k/, /n/, /p/, /š/, /t/, /v/ i /ž/, ali također ispred samoglasnika /o/ i /u/ (npr. *šal oni*, *šal on racuno*, *homo šal u pošteju*...). Kod ovog priloga uočeno je da se izgovara /šal/ i na granicama dviju toničkih riječi (primjeri su gore navedeni) i na kraju sintagme, rečenice ili diskursa (npr. *i šal* 2x, *ca je šal?*, *šal* 11x, *ša šu mu šal*...). To bi moglo značiti da se prilog /sad/, bez obzira na fonološku okolinu, izgovara /šal/. U facendama je pronađeno i ostvarenje priloga /dosad/ kao /došol/.

Prilog i veznik kad

1. **db>lb**: *kal bi* 3x; *kal bi še*; *kal bi hodil*; *ma kal bi dušal* 2x; *kal bi otvoril bondu*; *a kal bišmo še najili*; *ješte kal bili?*; *do tal kal bili*; *kal bište*; *kal bišmo mi imali*; 2. **dc>lc**: *kal cuje*; *ni kal cekot*; 3. **dč>lč**: *kal će* 4x; *kal će duć*;

kal će bit; kal ćeš; 4. dd>ld: kal doma; 5. df>lf: kal fumo; 6. dg>lg: kal ga je 3x; kal govori; kal gre; kal ga je Lolo žaklinjol; 7. dj>lj: kal je 11x; ma kal je 4x; kal je covik mlod; e ma kal je; ma kal je vidila; kal je bilo obo vinu; i kal je dušlo vrime; kal je tu cula 2x; i kal je on to cul 2x; ma kal je dušal; kal je pašol; još kal je bil boj; kal je ošvanila; kal je bilo 3x; kal je pošli tega; kal je tako; 8. dm>lm: kal muj kumpore; 9. dn>ln: kal niši; nikal nišu cule; kal noš adočo; kal noš atrapo; kal neće da gre na škol; kal ne; kal ni istina; 10. dnj>lnj: kal njin; 11. dš>lš: kal šu 10x; kal šu pošale dvi šetemone; kal še je 9x; e kal šu 2x; kal še jedonput; kal še je rasvanilo; kal šu še 4x; kal šmo 7x; kal še je dobro našpol; kal še pašo; kal ši; kal šon 2x; kal še ni makal; ali kal še popravi; kal še bude 3x; kako ono kal še laži; kal šu iškantali; kal šu ve; kal šon; i kal šu izmolili; kal še vrotiš; 12. dt>lt: kal ti je bilo 6x; kal tu ni bil; kal ti še; i kal ti je; kal ti govorin; 13. dv>lv: kal vide; i šal kal ga vej; kal voš je; 14. dž>lž: kal žvižde Gvardijule ištecu.

I u prilogu /kad/ okluziv /d/ mijenja se u lateral /l/, osim ispred gore navedenih suglasnika, i ispred samoglasnika, točnije ispred /o/, /u/ i /i/ (npr. i kal *ujedonput* 2x, kal u niku doba, kal on njemu, kal okolo, kal on intro, ni bilo kal *ujot*, kal ide rodit...). Izgovara se /kal/, kako se vidi iz primjera i na granicama toničkih riječi, ali i na kraju rečenice (npr. a jeste li vi kal?). Pronađen je i primjer: nikal jimol pošla > nikal > nekad ili nikad (ovisno o kontekstu).

Prilog kud

1. dć>lć: on ne žno di će; ne žno kul će; 2. dš>lš: kul šu.

Ovaj prilog u istraživanom korpusu nije čest, pa su promjene okluziva /d/ u lateral /l/ uočene samo ispred /ć/ i /š/.

Prijedlog ispod

1. dc>lc: išpol cimiterija; 2. df>lf: išpol frontina; 3. dk>lk: išpol koše; 4. dl>ll: išpol lopatice; išpol lumbrele; 5. dm>lm: išpol maca; išpol mene; 6. dp>lp: išpol prove; 7. dš>lš: išpol špilice.

Okluziv /d/ mijenja se u lateral /l/ u prijedlogu /ispod/ ispred glasnika /c/, /f/, /k/, /l/, /m/, /p/ i /s/. Svi su primjeri na granici toničkih riječi. Nisu pronadeni oni na granici atoničke i toničke, ali takve se promjene događaju, npr. *išpol ti je*, *išpol ga je*. Nisu pronadeni primjeri u kojima se /d/ mijenja ispred samoglasnika.

Prijedlog pod

1. dj>lj: pol jedon rogoč (ispod jednog rogača); 2. dt>lt: pol lumbrelu 2x; 3. dn>ln: pol nogu; 4. dnj>lnj: pol njima štine karše; 5. dp>lp: pol provu; pol put 2x; 6. dr>lr: pol ruku 2x; 7. dš>lš: pol šmokvu; pol šobon 3x.

Osim promjena /d/ u /l/ ispred suglasnika /j/, /l/, /n/, /nj/, /p/, /r/, i /s/, ovaj se prijedlog izgovara kao /pol/ i ispred samoglasnika /o/ (npr. *pol oti rogoč*, *pol onin barilon*).

Prilog tad

1. *dk>lk*: *do tal kal bili*; 2. *dp>lp*: *ol tal pasalo*; 3. *dr>lr*: *a bili šmo tal roba*; 4. *dš>lš*: *i tal šu dušli*.

U ovom prilogu /d/ se izgovara kao /l/, osim ispred suglasnika /k/, /p/, /r/, /š/, i ispred samoglasnika /o/ (npr. *i mi smo tal oštarili*). Osim kod navedenih prijedloga, dental /d/ mijenjao se u još nekim riječima. Npr. u imperativu /hol/ od /hod/, /d/ se promijenilo u /l/ ispred /ž/ i na kraju riječi (*hol žbogon, ne hol!*), zatim u rječici koja se dodaje relativnim zamjenicama (*ku, koji, kaki*, itd. i priložima *kako, di, kal*, itd.), /gul/ – /god/ (*komu je gul potriiba, koko te je gul voja*) i /gol/ – /god/ u kombinaciji s gdje, tko, koji itd. (*digol bi, da še je kogol, kuda ga je kogol hitil*). U prijedlogu /išpri/ – /ispred/ ispušta se glasnik /d/ bez obzira na to je li ispred samoglasnika ili suglasnika (npr. [išpriøoltora], [išpriønoš], [išpriøšuda]).

3.2.2. Promjena okluziva /t/ na granici riječi

1. *tc>lc*: *pul Cimičovega; pul crikve; pul cešte*; 2. *td>ld*: *pul doma* 6x; *šal kul će poj pul doma; pedesel dinarih* 3x; 3. *tg>lg*: *pul Galijule*; 4. *tk>lk*: *pul komina* 2x; *pul Komiže* 4x; 5. *tl>ll*: *pul Luke* 2x; 6. *tm>lm*: *pul Marjanovih*; 7. *tn>ln*: *pul neba*; 8. *tp>lp*: *pul Poja* 3x; 9. *tš>lš*: *pul šuda* 2x; *pul Šalamandrije*; 10. *tž>lž*: *pul žola* 2x; *pul Žene Glove* 2x; 11. *tt>lt*: *pul Tirola*.

Na granici riječi /t/ se mijenjao u lateral /l/ ispred suglasnika: /c/, /d/, /g/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /s/, /z/ i /t/. Zanimljiva je promjena /t/ u /l/ u primjeru *pedesel dinarih*, koja se javlja nekoliko puta. Neki su primjeri bili dvojbeni. Jedno je bilo zapisano: /d/ kao /d/ i /t/ kao /t/, a drugo je očekivano, točnije njihova promjena u /l/. Stoga evo nekih objašnjenja: 1. npr. *onda je šud bil*. Očekivano je *šul bil*, ali nije tako, jer se misli na sud – ustanovu pa /d/ ostaje na kraju radi jasnoće. Ali je npr. /sudac/ – /šulca/; 2. npr. *put do raja, put pol noge*. Očekivano je *pul do raja, pul pol noge*. No, nije tako, jer je /pul/ prijedlog u značenju *prema, put*, a /put/ imenica, koja znači *put, stazu*; 3. npr. *put Luke* 3x, *pod lože*; 4. u infinitivima (npr. *za iškurtat je; dat port; da će bit muški; opit ćemo ga; a Ivo oštal tote klumat da neka mu plote pocel mladićak bit; da će ga ćapat po da će ga dobro išfrustat; nego dobit metlu priko tikve*) bez obzira na suglasnik koji slijedi, okluziv /t/ se nikad ne mijenja u lateral /l/.

4. ZAKLJUČAK

Istraživanje provedeno na korpusu komiških facendi pokazalo je da u komiškom govoru pri izgovoru okluziva /d/ i /t/ ispred nekih drugih suglasnika dolazi do asimilacija. No, te asimilacije nisu poput onih u standardnom hrvatskom govoru. Razlog tomu prvenstveno je manji suglasnički sustav u komiškom govoru, pa o nekim suglasničkim skupinama ne možemo govoriti, primjerice /ds/ ili /tz/. Prema rezultatima istraživanja, suglasnici /d/ i /t/ mijenjaju se ispred drugih suglasnika i na granici morfema, ali također na granici toničke i atoničke riječi. Ovo drugo je mnogo češće ili je učestalost tih primjera u istraživanom

korpusu jednostavno bila veća. Razlog mijenjanja /d/ i /t/ jest smanjivanje napetosti u suglasničkoj skupini. Napetost se smanjuje ako ispada jedan suglasnik u skupini ili ako se jedan zamjenjuje drugim, koji je manje napetosti, ali istih artikulacijskih svojstava. U ovom radu takva je zamjena dentala i okluziva /d/ i /t/ s dentalom i lateralom /l/. Okluziv /d/ mijenja se gotovo uvijek u sonant /l/ i to ispred okluziva, afrikata, frikativa i sonanata. Na granici morfema mijenja se ispred suglasnika /c/, /č/, /g/, /k/, /m/, /n/, /nj/, /v/ i /t/, a unutar govorne riječi, na granici toničke i atoničke riječi ispred svih suglasnika. Govori li se o promjeni okluziva /d/ i /t/ na granici riječi, radi se uglavnom o istim riječima: prijedlozima *od, ispod, pod* i prilozima *sad, kad, tad*. Promjene u tim riječima nisu pronađene u svim suglasničkim skupinama. Najveći broj pronađen je za prijedlog *od* i priloge *kad* i *tad*, čak su pronađeni primjeri u kojima se /d/ mijenja ispred samoglasnika. Iz toga možemo zaključiti da se *od, kad, sad* neovisno o fonološkoj okolini uvijek izgovaraju /ol/, /kal/, /sal/. Mijenjanje okluziva /t/ mnogo je rjeđe, u samo nekoliko riječi, i to ispred okluziva /k/ i /p/, te sonanta /n/. Spojevi dentala /t/ i nekog drugog suglasnika pronađeni su samo na granicama riječi, od kojih je prva *put*, u značenju prema, i neke druge riječi. /Pul/ kao prilog u značenju je put, prema. Ako je imenica, izgovara se /put/. Okluziv /t/ mijenja se u /l/ ispred /c/, /d/, /g/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /s/, /ž/, /t/. Ispuštanje glasnika /d/ ili /t/, odnosno njihova zamjena nultim fonemom pronađena je samo u jednom primjeru: prijedlog *ispred* izgovara se /ispri/. Dakle, okluzivi /d/ i /t/ prema ovom istraživanju mijenjaju se uglavnom u lateral /l/ ili u nulti fonem. Glavni je razlog toj pojavi lateralizaciji okluziva, izbjegavanje okluzije, jer komiški govor, baš kao hvarski i brački, ne trpi nizove suglasnika i to nizove pravih suglasnika. Nađu li se jedan do drugoga glasnici isti po akustičko-artikulacijskim osobinama, jedan ispada ili se mijenja glasnikom manje napetosti, a istih artikulacijskih svojstava. Upravo time postiže se eufonija, što je bitna karakteristika komiškoga govora.

REFERENCIJE

- Barić, E. i sur.** (1997). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Božanić, J.** (1981). *Perušće besid*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Božanić, J.** (1992). *Komiške facende*. Split: Književni krug.
- Hraste, M.** (1937). *Čakavski dijalekt ostrva Hvara*. Beograd: Periodika južnoslavenskog filologa.
- Jelaska, Z.** (2004). *Fonološki opisi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Šimunović, P.** (2006). *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Biblioteka Brački libar.
- Škarić, I.** (1991). *Fonetika hrvatskoga književnog jezika*. U S. Babić i dr. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Globus.
- Škarić, I.** (2006). *Hrvatski govorili!*. Zagreb: Školska knjiga.

Joško Božanić and Anita Runjić-Stoilova
Faculty of Philosophy, Split
Croatia

THE EUPHONY OF THE KOMIŽA SPEECH IN CONSONANT GROUPS WITH THE INITIAL OCCLUSIVE /d/ OR /t/

SUMMARY

The paper investigates the behaviour of occlusives /d/ and /t/ before other consonants in the Komiža speech, their substitutions or assimilations. The term substitution refers to the process of one or two phonemic sounds, including the zero phoneme, being substituted with another sound – an allophone (Škarić, 1991). In the Komiža speech, the dental /d/ at the morpheme boundary, and also at the word boundary in phonetic blocks, is often substituted with the lateral /l/, for example the consonant group /db/ with /lb/ in words /polbradak/, /polbodat/; /dd/ with /ld/ in the word /poldit/; /dk/ with /lk/ in the word /olkal/, et cetera. The occlusive /t/ behaves in a similar manner, for example the consonant group /td/ is substituted with /ld/ in the word /pul doma/, /tk/ with /lk/ in the word /plilko/, et cetera. The Komiža speech does not tolerate consonant groups, so these substitutions are the consequence of avoiding the occlusion. This is why the Komiža speech is so euphonic. In this paper we investigate occlusives /d/ and /t/ substitutions in Komiža facendas, oral non-fictional stories. Ph.D. Joško Božanić, the native speaker of the Komiža speech, taped native story-tellers in Komiža (the island of Vis) in the period between 1965 and 1992. The oldest taped material is transcribed, and 300 words from the total of 20 facendas are analysed.

Key words: *the Komiža speech, the Cakavian speech, euphony, the Croatian language*